

Antoniewicz, Włodzimierz / Rauhut, Danuta / Wartołowska, Zofia

"Studia nad metodami badań warstw kulturowych w prehistorii polskiej" Włodzimierza Hołubowicza

Światowit 20, 403-410

1948 - 1949

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WŁODZIMIERZ ANTONIEWICZ,
DANUTA RAUHUT I ZOFIA WARTOŁOWSKA

„STUDIA NAD METODAMI BADAŃ WARSTW KULTU-
ROWYCH W PREHISTORII POLSKIEJ” WŁODZIMIERZA
HOŁUBOWICZA *

(„ÉTUDES SUR MÉTHODES DE RECHERCHES CONCERNANT LES COU-
CHES CULTURELLES DANS LA PRÉHISTOIRE POLONAISE” DE WŁ.
HOŁUBOWICZ)

Ważnym zjawiskiem w literaturze archeologicznej w Polsce jest książka Wł. Hołubowicza¹. Jest to pierwsza większa praca w języku polskim, poświęcona „metodom badań warstw kulturowych”, co, bez mała, odpowiada w ogóle opracowaniu zagadnień metody i techniki prac terenowych w świetle i na marginesie dotychczasowych sposobów badawczych prehistorii polskiej. Doniosłości takich studiów dowodzić nie potrzeba; dobrze więc się stało, że książka Wł. Hołubowicza ujrzała światło dzienne. Niewątpliwie poruszy ona opinie i sumienia metodyczne naszego świata naukowego; z dyskusji tej wywiedzie się na pewno nowy etap wymogów jeszcze porządniejszych, niż dotychczas, pod względem metody i techniki, badań terenowych w Polsce. A fakt ten da bezwątpienia wiele satysfakcji autorowi wzmiankowanych *Studiów*, gdyż pragnie on „jedynie wskazać na metody najbardziej celowe i jednocześnie rozpatrzyć krytycznie te z dotychczas stosowanych, które nasuwają zastrzeżenia”.

Niniejsze uwagi nie mają na celu ani streszczania przebiegu myśli, projektów i zasad, wysuwanych przez autora, ani też rozważania słuszności krytyki dotychczasowej metody i praktyk technicznych na wielu stanowiskach prehistorycznych i wczesnodziejowych na ziemiach Polski. Wystarczy powiedzieć w tej mierze, że ostateczne wyniki metodyczne i techniczne, osiągnięte w książce Wł. Hołubowicza, choć

* Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Prace Prehistoryczne nr 2, Toruń 1949, 8-ka, str. 210, ilustr. 54.

¹ Streszczenie zbiorowej recenzji, referowanej na posiedzeniu naukowym Zakładu Archeologii Przedhistorycznej i Wczesnodziejowej Uniwersytetu Warszawskiego w dniu 18 grudnia 1948 r.

nie nowe, są słuszne, bez względu na sposób ich ostatecznego sformułowania. Nie zawadzi też dodać, że znaczna część krytycznych uwag autora ma obiektywne uzasadnienie. Pragniemy jednak wypowiedzieć na marginesie książki Wł. Hołubowicza pewne sądy ogólne, oraz przyczynić się do uściślenia zakresów pojęć, którymi trzeba się posługiwać w dyskusji nad pracami wykopaliskowymi.

Do takich pojęć należą: cel prac wykopaliskowych, metoda tych prac, oraz technika, którą w tych pracach winno się stosować.

Nauka nasza, to jest prehistoria i protohistoria, zmierza do obiektywnego poznania form życia grup społecznych w danym czasie i na danej przestrzeni. Poznanie to jest możliwe wyłącznie na podstawie materialnych faktów archeologicznych, które są odkrywane drogą prac badawczych w terenie. Prace więc wykopaliskowe, stanowiące większą część badań terenowych, mają za zadanie zebranie możliwie najpełniejszego materiału dokumentarnego do wyprowadzenia wniosków o treściach życia w czasach przedhistorycznych i wczesnodziejowych. Materiałem tym będą przede wszystkim obserwacje, dotyczące stopnia wzajemnych zależności między śladami działalności człowieka oraz między nimi a środowiskiem naturalnym, w jakim powstały i w jakim się zachowały. Celem tedy badań wykopaliskowych jest odczytanie tych zależności.

Badania wykopaliskowe winny być metodyczne i winny stać na wysokim poziomie technicznym, gdyż odsłaniają one i niejednokrotnie niszczą, a raczej znoszą bezpowrotnie ważne i rzadkie, nie dające się niczym i nigdy zastąpić, części lub całości zabytków archeologicznych.

Metodę rozumiemy jako drogę, wiodącą do osiągnięcia celu naukowo ważnego. Metoda prac wykopaliskowych jest wtedy dobrą, gdy prowadzi do zrealizowania celu badań wykopaliskowych. Jest więc ona uwarunkowana z jednej strony celem prac wykopaliskowych, z drugiej zaś formą czy postacią śladów działalności człowieka. Miejsca, w których zachowały się te ślady, nazywamy stanowiskami archeologicznymi. Stanowiska w zakresie topologicznym mogą być zamknięte lub otwarte. Stanowisko charakteryzują zespoły śladów działalności ludzkiej, które pozwalają na odczytanie zasadniczej myśli przewodniej, kierującej tą działalnością. Dlatego można wyróżniać stanowiska o charakterze osad, cmentarzy, fortyfikacji, kopalń, oraz o charakterze kulturowym, komunikacyjnym i skrytkowym (tzw. skarby). Wszystkie pozostałości kulturowe z czasów przedhistorycznych i wczesnodziejowych są ułożone bądź to pod pierwotną powierzchnią gruntu, w głębi ziemi, bądź też na powierzchni lub nad powierzchnią gruntu i są ściśle związane ze swym

podłożem. Wewnątrz ziemi obserwujemy warstwy wyróżniające się strukturalnie. Warstwy dzielą się na przyrodnicze i kulturowe. Warstwą przyrodniczą jest taki układ strukturalny, który jest wynikiem działalności czynników przyrody. Natomiast warstwa kulturowa stanowi taki układ strukturalny, który jest wynikiem działalności ludzkiej, a który występuje w środowisku naturalnym. Mamy nadto jeszcze warstwy przyrodnicze z zawartością kulturową; są to warstwy zazwyczaj mechanicznie przemieszane, zwykle leżące na wtórnym złożu lub we wtórnym otoczeniu.

Biorąc więc pod uwagę zarówno cel prac wykopaliskowych jak i okoliczności, w których występują zjawiska kulturowe, można wprowadzać postulaty metody prac wykopaliskowych. Aby zaobserwować stosunek zjawisk kulturowych do naturalnego środowiska, należy wyróżnić warstwy kulturowe i ustosunkować je wzajem do siebie i do warstw naturalnych: do tego celu będzie służyło stosowanie pełnej siatki profilów. Właściwymi kryteriami wydzielenia warstw są ich właściwości strukturalne. Struktura warstw może mieć jako element składowy albo wyłącznie sedymentację przyrodniczą, albo wyłącznie składowe kulturowe, albo też, co się często zdarza, przemieszane z sobą obydwa elementy. Warstwy kulturowe, strukturalnie zróżnicowane, są utworami chronologicznie zróżnicowanymi. Natomiast warstwy kulturowe, zróżnicowane strukturalnie, nie muszą być kulturowo zróżnicowane. Z tego zaś wynika, że zespół warstw, zróżnicowanych w obrębie jednego przemysłu, względnie jednej kultury, daje układ chronologiczny danego przemysłu, czy danej kultury. Byłoby jednak błędem dopatrywanie się w układach warstw kulturowych jedynie kryteriów chronologicznych. Układy te bowiem dają możliwość wyróżniania wzajemnego stosunku wszelkich zawartości kulturowych wewnątrz poszczególnych warstw wzajem do siebie i do zawartości kulturowych w innych warstwach. Aby zaobserwować ten wzajemny stosunek zjawisk kulturowych, konieczną jest ścisła ich lokalizacja w trzech wymiarach w obrębie wyróżnionych warstw strukturalnych.

Do analogicznych wniosków dochodzi Wł. Hołubowicz, wyróżniając trzy reguły metody badań wykopaliskowych, jakkolwiek jego rozumowanie budzi zastrzeżenia z uwagi na niejasne, choć trzykrotne (str. 20, 38, 41) uświadczenia sprecyzowania pojęcia warstwy kulturowej oraz na częste mieszanie z sobą pojęć metody i techniki.

Techniką badań wykopaliskowych nazywamy sposoby realizacji postulatów metody przy zastosowaniu najwłaściwszych środków technicznych. Do techniki badań wykopaliskowych należy więc zaliczyć:

1. pomiary obszaru badanego stanowiska i zdjęcie planu warstwicowego,

2. podział na odcinki czy ćwiartki w nawiązaniu do planu warstwicowego, oraz ustalenie kolejności badania wyznaczonych odcinków,
3. wytyczanie siatki profilów,
4. wyróżnianie warstw strukturalnie zróżnicowanych i ich oznaczanie,
5. przeprowadzanie niwelacji,
6. notowanie obserwacji, wykonywanie rysunków profilów i planów, oraz wykonywanie fotografii dokumentarnych,
7. zdejmowanie ziemi na odcinkach badanych,
8. eksploracja zabytków i elementów konstrukcyjnych oraz pobieranie próbek,
9. oznaczanie uzyskanych materiałów, pakowanie ich i konserwowanie.

Czynności te w badaniach wykopaliskowych są uwarunkowane przez:

- a) charakter stanowiska badanego,
- b) właściwości terenowe, geograficzne, topograficzne, geologiczne, glebowe,
- c) względy, ograniczające swobodę badań przez właścicieli badanego terenu,
- d) rodzaj i jakość stojących do dyspozycji instrumentów i narzędzi,
- e) ilość środków finansowych, przeznaczonych na badania,
- f) zdolności organizacyjne i spostrzegawczość badaczy naukowych.

W określeniu charakteru stanowiska jest już zawarta myśl przewodnia, która kierowała działalnością ludzką w czasach przedhistorycznych i wczesnodziejowych, tą działalnością, której ślady są właśnie przedmiotem badań wykopaliskowych. Dlatego też charakter stanowiska jest naczelnym czynnikiem, warunkującym technikę wykopalisk. Podział na odcinki, ustalenie kolejności ich kopania, zdejmowanie ziemi, wytyczanie siatki profilów, wykonywanie rysunków, fotografii, notowanie obserwacji, wszystko to winno być wykonywane przede wszystkim dla uzyskania możliwie pełnych materiałów dokumentarnych, potrzebnych do najwszechstronniejszego odczytania myśli przewodniej danych stanowisk. W stosowaniu techniki wykopaliskowej należy się kierować tym zawsze.

W związku z tym należy sobie uprzytomnić, jaka idea przewodnia mieści się w takim określeniu charakteru stanowiska, jak osada, grodzisko, fortyfikacja, cmentarzysko, stanowiska o charakterze kultowym, komunikacyjnym czy skrytkowym.

Myślą przewodnią ludzi, zakładających osadę jest wykorzystanie warunków przyrodniczych do celów gospodarczych i społecznych życia osiadłego; w ślad za tym występuje dążenie do przetworzenia ich na bardziej dogodne. Aby tę myśl, dla danego stanowiska, osady, w pełni móc odczytać, trzeba poznać warunki geograficzne danego terenu w danym czasie, oraz życie gospodarcze i społeczne mieszkańców danej osady. Wykorzystywanie warunków naturalnych zarówno jak przetwarzanie ich było walką z klimatem, światem zwierzęcym, roślinnym, z glebą i wodą, słowem walką większej lub mniejszej społeczności ludzkiej ze światem przyrody. Budowa domostw i budynków gospodarczych zabezpieczała przed klimatem, śniegiem, deszczem, zimnem czy słońcem, zarówno ludzi; jak i ich narzędzia pracy, zapasy żywności i zwierzęta domowe. Narzędzia pracy były bronią w walce z przyrodą. Rozplanowanie budynków gospodarczych i mieszkalnych w obrębie osady pozwala nieraz wnosić o wzajemnym stosunku mieszkańców osady, czyli o formach organizacyjnych danej grupy ludzi, wspólnie walczących z przyrodą. Badania geologiczne, glebowe, określanie kości zwierzęcych i pozostałości roślinnych pozwolą na odtworzenie zarówno klimatu jak i ówczesnego świata roślinnego i zwierzęcego. Przy pracach wykopaliskowych na osadach, aby uzyskać możliwie pełny materiał, należy specjalny nacisk kłaść na stosowanie zamkniętej siatki profilów, na ścisłą lokalizację znalezisk oraz na pobieranie próbek zarówno z warstw geologicznych jak i z warstw kulturowych.

Myślą przewodnią ludzi, budujących grody i fortyfikacje, jest dążenie do zabezpieczenia życia i mienia jednej grupy ludzkiej przed drugą. Warownie były wznoszone albo dla obrony jednej osady, albo dla obrony jakiegoś terytorium, a także dla obrony miejsca kultu i dla obrony ludzi rządzących przed rządzonymi. Dlatego też przy badaniu fortyfikacji będzie ważnym przede wszystkim poznanie organizacji tej grupy ludzi, która je wzniosła, oraz przeciw komu, przeciw jakiej innej zorganizowanej grupie musiała się ona bronić. Niezwykle więc duże znaczenie będzie miało poznanie stosunku badanej fortyfikacji zarówno do warunków geograficznych, jak i do bliższych i dalszych warowni i osad, jej współczesnych. Wybór miejsca, rozplanowanie i konstrukcja fortyfikacji, oraz rozplanowanie i charakter zabudowań wewnątrz grodu, pozwala wnosić o formach organizacji budujących gród oraz o metodzie i rodzaju ówczesnej walki. Przy badaniach wykopaliskowych grodzisk zaplanowanie i wytyczenie zamkniętej siatki profilów winno być starannie przemyślane. Nie tylko bowiem będzie to ważne dla związania i ustosunkowania do siebie, w zakresie warstw strukturalnych, różnorodnych elementów konstrukcyjnych wałów, bram

i zabudowań grodu oraz innych znalezisk, ale tylko dzięki właściwemu rozplanowaniu profilów będzie można wszystkie te elementy ujawnić i dokumentarnie utrwalić. Ponieważ grody są nie tylko konstrukcjami obronnymi ale również bywały zamieszkiwane, a więc bywały też ośrodkami życia gospodarczego, przy badaniu ich obowiązują nadto te same zasady w stosowaniu techniki, co przy badaniu wykopaliskowym osad. Ponadto przy badaniu grodzisk ważną rzeczą będzie staranne przeprowadzanie pomiarów niwelacyjnych.

Myślą przewodnią ludzi, chowających swych zmarłych na cmentarzach jest z jednej strony chęć zabezpieczenia ich ciała lub prochów przed światem przyrody i zapewnienia im życia pozagrobowego, z drugiej strony chęć zabezpieczenia ludzi żywych przed zmarłymi i wola przechowania tradycji rodowych. Realizacja tych zamierzeń jest uwarunkowana formami wierzeń w życie pozagrobowe i w siły nadprzyrodzone. Poznanie form zarówno grobów, jak i cmentarzy, prowadzi do poznania stosunku ówczesnych ludzi do zjawiska śmierci i do świata nadprzyrodzonego, a także do poznania struktury społecznej danej grupy ludzkiej. Aby te zagadnienia móc śledzić w czasie prac wykopaliskowych, trzeba poznać nie tylko konstrukcje grobów pod powierzchnią ziemi i na jej powierzchni, nie tylko zawartość grobów, ale też ich wzajemny stosunek, rozplanowanie całego cmentarzyska, a także i stosunek cmentarzyska do osady, z której zmarłych chowano na tym cmentarzu. Na cmentarzyskach ciałopalnych ważnym będzie ustalenie miejsca stosów i stosunku tych miejsc do całości cmentarzyska. Dla poznania rytuału pogrzebowego będą również cenne obserwacje, dotyczące układu szkieletów czy urn wewnątrz grobów, a także układ dodatków grobowych. Aby wszystkie te elementy uchwycić podczas badań wykopaliskowych, trzeba przy zachowaniu wszystkich wymogów metody specjalnie zwracać uwagę na ostrożne eksplorowanie grobu zbadanego, aby nie zniszczyć śladów konstrukcji grobów sąsiednich i nie zagubić elementów, świadczących o ich wzajemnym stosunku.

Stanowiska o charakterze komunikacyjnym zasadniczo reprezentują tę samą ideę, co osady, mianowicie walki z przyrodą, celem utworzenia i utrzymania szlaków, zdatnych do przejścia dla ludzi i do transportu na zwierzętach jucznych i na wozach.

Natomiast tzw. skarby są wyrazem idei obrony mienia jednych ludzi przed drugimi ludźmi, tudzież mogą być postaciami ofiar kultowych.

W badaniach wszelkiego rodzaju stanowisk prehistorycznych zasadniczą troską jest zastosowanie właściwej techniki wykopaliskowej, aby nie zostały zatracone ważne do rozwiązania zarysowanych problemów elementy konstrukcyjne, kulturowe czy geograficzne, które

powinny być zaobserwowane i utrwalone jako materiał dokumentarny. W technice wykopaliskowej najwięcej trudności nasuwa zdejmowanie ziemi na odcinkach badanych. Zagadnienie, czy lepszy jest sposób zdejmowania ziemi warstwami strukturalnie zróżnicowanymi, czy warstwami technicznie określonymi tzw. głębokościowymi, nie jest istotne. W obu wypadkach można zadość uczynić postulatom metody. Natomiast trzeba stwierdzić, że im cieńszymi warstwami ziemia będzie zdejmowana, tym mniejsze będzie prawdopodobieństwo zniszczenia, czy przeoczenia elementów, ważnych dla wyjaśnienia zagadnień. Można tu również dodać, że prace wykopaliskowe nie powinny być wykonywane pośpiesznie, z uwagi na łatwość popełnienia niedokładności w obserwacjach.

Ocena prac wykopaliskowych w naszym przekonaniu jest niezwykle trudna. Aby mogła ona być sprawiedliwą, winna być oparta na analizie zarówno celu badań jak i metody, a także na przeanalizowaniu zastosowanej techniki wykopaliskowej wraz z tymi okolicznościami, które ją warunkowały. Materiału do takiej oceny mogą dostarczyć nie tyle publikowane wyniki prac, które z reguły nie odtwarzają w pełni toku prac badawczych, ile materiały archiwalne, notatki i rysunki polowe. W tym świetle praca Wł. Hołubowicza, jakkolwiek pożyteczna, nie jest dostatecznie naukowo ugruntowana.

* * *

Prehistoria i protohistoria polska, w zakresie metody i techniki prac wykopaliskowych, podlegała i podlega wciąż nowym zmianom, dyktowanym zarówno przez zyskiwane z każdym rokiem doświadczenia własne, jakoteż i przez poznawanie doświadczeń badawczych za granicą. W osiągnięciu wyżyny badawczej i w tworzeniu nowych, doskonalszych postępów w pracach terenowych odgrywa kapitalną rolę, oprócz środków finansowych i technicznych, przede wszystkim talent organizacyjny i konstruktywny oraz wiedza badacza. Dzięki posiadaniu takich talentów nauka polska nie wykazuje w ostatnich latach zgoła zacofania w dziedzinie prowadzonych na większą skalę prac wykopaliskowych. Przeciwnie, niektóre stanowiska archeologiczne w Polsce są badane wzorowo i tak także są oceniane nie tylko u nas, lecz i za granicą.

Rzecz prosta, że każda słuszna krytyka jest twórcza i potrzebna, wykazuje ona bowiem braki i niedociągnięcia oraz wskazuje poprawę i drogę właściwego rozwoju. Sądzymy też, że wiele skorzystać można w zakresie metody i techniki robót wykopaliskowych na podstawie studiów fachowej literatury w językach obcych, ponieważ brak ich w większej mierze w literaturze polskiej. Nie wiemy, czy te opracowa-

nia podręczne,—jedne lepsze, drugie gorsze, ale wszystkie nie pozbawione wielu wartości teoretycznych i praktycznych, — zna Wł. Hołubowicz, gdyż ich w swej książce nie przytacza. Warto się jednak z nimi zapoznać i dlatego pozwalamy sobie zacytować tytuły tych książek, którymi dysponują biblioteki w Warszawie, choć na pewno nie wyczerpują one tego zespołu literatury w interesującym nas tutaj kierunku, jaki istnieje w innych bibliotekach muzealnych, uniwersyteckich i publicznych w Polsce. Oczywiście, ważne zagadnienia metody i techniki badań warstw kulturowych są poruszone w bardzo licznych rozprawach i artykułach w czasopismach archeologicznych całego świata; do nich każdy z badaczy może i winien trafić samodzielnie, wedle swej możliwości i zainteresowań specjalnych.

Oto niektóre pozycje bibliograficzne:

ATKINSON R. T. C. *Field Archaeology*. London, Methuen, 1946, 223 str.

C-te DU MESNIL DU BUISSON. *La Technique des fouilles archéologiques. Les principes généraux*. Paris 1934, 256 str.+18 il. w t. i 8 tabl.

СУХОВ П. А. *Археологические памятники, их охрана, учет и первичное изучение. Практическое руководство*. Издательство Академии Наук СССР. Москва—1941—Ленинград, 123 st.+79 il. w t.

How to observe in Archaeology. Suggestion for travellers in the Near and Middle East. Second Edition. London 1929, 120 str.+46 il.

Manuel de la technique des fouilles archéologiques. Office International des Musées. Paris 1939, 232 str.+7 il. w t.

Manuel de Recherches Préhistoriques, publié par la Société Préhistorique de France. I wyd. Paris 1906, 332 str.+205 fig. w t.; II wyd.

„Mouseion” t. 43—44:

La Technique des fouilles en Égypte.

Les fouilles du Temple d'Arthémis Orthia à Sparte.

Les aspects particuliers des recherches archéologiques en Turquie.

La Technique des fouilles du Lac de Némi.

La Technique des fouilles au Mexique.

Les fouilles archéologiques aux Indes.

La Technique des fouilles aux Pays-Bas.

Neue Deutsche Ausgrabungen, hrsg. von Prof. dr G. RODENWALDT. Münster in Westfalen 1930, 277 str.+37 tabl. i 30 rys.

WISSLER CLARK. *The Archaeologist at Work. How Science deciphers Man's past*. The American Museum of Natural History, Guide No 116. „Natural History” Vol. LI, No 3. New York 1943.

WOOLLEY C. L. *Mit Hacke und Spaten. Die Erschliessung versunkener Kulturen*. Leipzig, F. A. Brockhaus, 1932, 82 str.+46 il.

ZOTZ L. F. *Erlebte Vorgeschichte. Wie ich in Deutschland ausgrub*. Stuttgart 1934. 79 str.+23 il.